

HET ONDERWIJZEN VAN EEN TAAL ZONDER GESCHREVEN VORM

Het onderwijzen van gebarentaal is het onderwijzen van een taal zonder geschreven vorm. Dit heeft voor- en nadelen. In het verleden ontwikkelde ‘schriftsystemen’ lijken ingehaald te worden door de moderne technologie. Toch lijken er voor sommige doelgroepen goede argumenten te zijn om toch een schriftstelsel te leren beheersen.

EVELINE BOERS-VISKER

Spreken, luisteren, lezen en schrijven. Dat is wat een taaldocent een leerling of cursist leert. De ene docent besteedt meer aandacht aan het spreken, de volgende heeft meer oog voor het begrijpen van de boodschap, weer een ander – zoals mijn docent Duits in 1994 – vindt het bijzonder belangrijk dat je een foutloze brief kan

schrijven. En dus leren we uit een reeks spraakklanken een boodschap abstraheren, leren we hoe we *Goeden-dag, waar is het station* en *Ik wil graag een gerecht bestellen* moeten zeggen en leren we hoe we de taal moeten spelen om zo een begrijpelijke e-mail te kunnen schrijven. Toch? Of niet?

Niet als je Pirahã doceert. Of de taal van de Mosuo.* Of Nederlandse Gebarentaal. Nederlandse

Gebarentaalgebruikers maken – op een enkeling na – geen gebruik van systemen om gebarentaal mee op te schrijven. Er zijn geen boeken in Nederlandse Gebarentaal. Geen literatuur uit de achttiende eeuw. Geen maatschappijkritische gedichten uit de jaren zestig. En dus geen boekenlijst en geen zuchtende leerlingen die het internet afstruinen naar uittreksels.

Voor- en nadelen

Voor het onderwijs van Nederlandse Gebarentaal is het een voordeel en een nadeel dat er geen Algemeen Geaccepteerde Geschreven Gebarentaal is. De voordelen: je bent geen tijd kwijt aan het onderwijzen van spellingregels. Geen leesteksten, geen literatuurlijsten, geen mondelingen over deze literatuurlijsten. En dus is er meer tijd voor communicatie in de doeltaal, voor *Kun je mij die pen aangeven* en *Kunt u mij vertellen hoe laat de trein naar Amsterdam vertrekt*.

De lijst met nadelen is mijns inziens groter. Ten eerste kunnen stukken die geschreven zijn in de doeltaal, uitstekend dienen voor oefeningen om mondelinge en communicatieve vaardigheden in de doeltaal mee te oefenen. Duitsland heeft *Die Zeit*, *Der Spiegel* en de *Berliner Morgenpost*. Frankrijk heeft *Le Monde* en *Le Parisien*. Leraren Spaans kunnen putten uit *El País*, leraren Engels uit *The Guardian*. Een artikel uit een van 's lands dag- of opiniebladen kan gebruikt worden voor het bespreken van actualiteiten, kan voer voor een discussie zijn of de bron voor een samenvatting. Onderwijs je gebarentaal, dan ontbreekt deze mogelijkheid. Hoewel er langzamerhand steeds meer gebarentaalfilmpjes op internet te vinden zijn, is het niet makkelijk om over ieder willekeurig onderwerp bronmateriaal te vinden als uitgangspunt voor een les.

Ten tweede is het handig om aantekeningen te kunnen maken in de doeltaal. Veel mensen vinden het prettig om dingen die ze moeten leren op te schrijven. Dat geeft ze houvast en maakt zaken minder ‘vluchtig’. In het geval van onderwijs in de Nederlandse Gebarentaal moet dan teruggegrepen worden op het Nederlands. Hiermee wordt het bijna onmogelijk om onderwijs te geven in uitsluitend de doeltaal. Kies je hier wel voor, dan mis je de mogelijkheid om zaken te ordenen door middel van geschreven taal. Het maken van tekeningetjes of picto's kunnen helpen, maar lenen zich niet altijd voor het noteren van ingewikkelde informatie.

Ten derde maakt het ontbreken van een geschreven vorm het nakijken en redigeren van gebarentaalteksten arbeidsintensief. Een stapel werk nakijken in de trein? *Forget it*. Een paar strepen door het werk? Kan

niet. Opdrachten waar taalproductie wordt getoetst, moeten worden opgenomen, en een fout kan je niet markeren met een streep of een uitroepteken. Deze fouten moet je opschrijven (of opnemen, waarna je de opname weer moet opslaan en distribueren), het liefst met de context(zin) erbij, anders weet de taalleerder niet waarover je het hebt. Als je begrip van de Nederlandse Gebarentaal wilt toetsen, kan je wel gebruikmaken van geschreven Nederlands om bijvoorbeeld vragen over de tekst mee te laten beantwoorden. Hierbij loop je echter tegen ‘vertaalobstakels’ aan: in mijn lespraktijk kom ik regelmatig tegen dat een taalleerder precies begrijpt wat er gebaard wordt, maar vervolgens gaat er iets mis in de vertaalslag naar het Nederlands. Gevolg: een antwoord wordt fout gerekend, terwijl het niet aan het begrip ligt, maar aan de *vertaalvaardigheid*.

Ten slotte leert iemand die een taal leert waarbij ook de geschreven vorm aan de orde komt, automatisch een fonologische of grammaticale analyse te maken van de woorden of zinnen van de taal. Immers, om de woorden op te schrijven moet je eerst goed horen hoe een woord is opgebouwd. Je leert de grafemen van een taal en je leert welke klank wordt weergegeven met welk grafem. En op het moment dat je zinnen opschrijft, leidt dit voor

MAAR JE VOLGT TOCH GEWOON HET NEDERLANDS?

Een wijdverbreid misverstand is dat gebarentalen de gesproken taal ‘volgen’, dat ieder woord uit de gesproken taal één op één te vervangen is door een gebaar, om zo gebaar voor gebaar de Nederlandse zin visueel te maken. Dit is echter niet het geval. Gebarentaal kent een andere zinsvolgorde, er wordt gebruikgemaakt van de ruimte, en van het feit dat soms de ene hand iets anders doet dan de andere hand. Ook speelt de snelheid van bewegen nog een rol, de grootte van bewegingen is van belang en de mimiek speelt een (grammaticale) rol. Dit maakt het ook ingewikkelder om gebarentalen op te schrijven. Als ik de zin *De spin liep tergend langzaam naar me toe terwijl ik lag te slapen* gebaar, gebaar ik met links de *spin*, die met een heel langzame beweging naar mij toe loopt, en met mijn andere hand gebaar ik tegelijk *slapen*. De bewegingsrichting van de *spin*, de snelheid van bewegen en het feit dat de linker- en rechterhand niet hetzelfde doen, maken het noteren van de zin uitdagend.

sommige taalleerders tot meer inzicht in de woordvolg-orde, de vervoegingen van de werkwoorden of andere morfologische processen van de taal.

Is er hoop? Ja en nee.

Schriftsystemen

Allereerst het goede, en dus hoopgevende, nieuws: wereldwijd zijn er diverse initiatieven om gebarentalen op te kunnen schrijven. Hierbij kunnen twee ‘systemen’ worden onderscheiden. Er kan gebruikgemaakt worden van zogeheten glossen om gebarenzinnen of teksten te annoteren. Voor de gebaren wordt naar een passende vertaling in de gesproken taal gezocht, deze vertaling wordt weergegeven in hoofdletters. De zin *Waar werk jij?* bijvoorbeeld wordt in glossen als volgt weergegeven:

?
 INDEX_{jij} WERKEN WAAR

De drie gebaren worden weergegeven door drie Nederlandse woorden (glossen), en de verplichte vragende gezichtsuitdrukking (een vraagmarkeerder) wordt weergegeven door een streep boven de zin, die het bereik van de vragende mimiek aangeeft en een vraagteken.

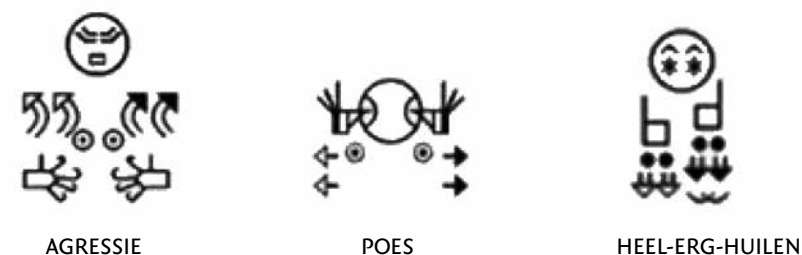
Deze methode heeft behoorlijke beperkingen, omdat de manier waarop de gebarenruimte wordt ingedeeld slechts beperkt weergegeven kan worden. Zo kan *Naast de boom staat een huis* wel weergegeven worden (HUIS_{3a} BOOM_{3b}) maar wordt het lastiger als je hier vervolgens ook nog een rij auto’s, een hijskraan, een kerktoeren met een gat in het dak en een neerstortende helikopter bij gebaart. (Zie ook figuur 1 en 2.)

In een artikel van Zwitserlood (2010) komen meer nadelen van de glos aan bod, zoals het feit dat een glos geen informatie geeft over de vorm van een gebaar. Er zijn echter ook systemen ontworpen waarbij de *vorm-aspecten* van gebaren geanalyseerd worden. William

Stokoe (Stokoe, Casterline & Croneberg, 1965) was in de jaren zestig de eerste onderzoeker die aantoonde dat gebaren, net als woorden, zijn opgebouwd uit fonemen. Hij toonde aan dat gebaren zijn opgebouwd uit de fonemen handvorm, plaats, oriëntatie van de palm en vingers, beweging en een non-manueel deel. Stokoe ontwierp symbolen om te noteren uit welke fonemen een gebaar is opgebouwd. Later zijn er door anderen nog meer systemen ontwikkeld. In het artikel ‘Some reflections on the need for a common sign notation’ (Miller, 2010) komt een aantal systemen aan bod. Het systeem van Stokoe, het Duitse HamNoSys (Prillwitz, Leven, Zienert, Hanke & Henning, 1989) en het Nederlandse KOMVA (Schermer, Harder & Bos, 1988) zijn systemen die primair zijn ontwikkeld om gebaren te noteren in het kader van onderzoek. Omdat deze systemen zich richten op het weergeven van de vorm van individuele gebaren, ontbreekt bij deze systemen weer de mogelijkheid om gebaaroverstijgende grammaticale aspecten weer te geven.

Een systeem dat beide elementen combineert is SignWriting. In SignWriting kunnen gebaren ‘geschreven worden’, die weer tot zinnen gecombineerd kunnen worden. Gebaaroverstijgende zaken komen hierdoor ook aan bod. Daarnaast zijn de gebaren ‘geschreven’ in SignWriting voor kinderen makkelijker interpreteerbaar dan de andere systemen. In figuur 3 zie je bijvoorbeeld de gebaren AGRESSIE, POES en HEEL-ERG-HUILEN weergegeven in SignWriting. Een groot verschil met de andere notatiesystemen is dat het gebaar ‘in één beeld’ wordt weergegeven, en dat de gezichtsuitdrukkingen makkelijker interpreteerbaar zijn dan wanneer de symbolen van KOMVA of HamNoSys gebruikt zouden worden. Figuur 4, waarin het gebaar BEER in verschillende notatiesystemen wordt ‘geschreven’, maakt dit duidelijk.

Goed nieuws dus. Het minder goede nieuws is dat de notatiesystemen niet of nauwelijks onderwezen wor-

Figuur 3. SignWriting (<www.signwriting.org>)

den op dovenscholen. Toen ik de suggestie opperde op een van de Nederlandse dovenscholen, was de eerste reactie: ‘Ja maar onze kinderen moeten al zo veel.’ Naast het leren beheersen van twee talen en de gebruikelijke schoolvakken is er weinig ruimte voor meer. Dat is jammer, want dit maakt het lastig om een wijdverbreid gebruikt systeem te ontwikkelen. En een schriftsysteem, bedoeld om een boodschap over plaats en tijd te kunnen ‘transporteren’, werkt maar matig als slechts weinigen het systeem beheersen.

Maar waarom zou je?

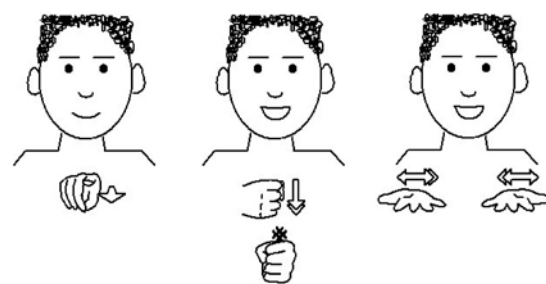
‘Maar waarom zou je?’ Waarom zou je tijd, moeite en energie steken in het leren beheersen van een schriftsysteem? Veel zaken zijn immers makkelijk te ondervangen in onze huidige technologische maatschappij. Een boodschap vastleggen met een webcam is een fluitje van een cent. De boodschap versturen is net zo makkelijk. Er bestaat al software waarmee je feedback of aantekeningen kunt typen of opnemen op het punt waar een leerder een fout maakt, of juist iets goed doet. Wordt het ‘probleem’ niet vanzelf opgelost door de moderne technologie? Ja en nee. De technologie biedt inderdaad oplossingen. Toch pleit ik voor het (leren) beheersen van een schriftsysteem. Voor zowel eerste- als tweedetaalverwerwers kan het toepassen van glossen of een notatiesysteem zorgen voor meer inzicht in de taal. Met name het be-

heersen van een notatiesysteem kan hierbij een uitkomst zijn, omdat het leerders dwingt een fonologische analyse te maken van een gebaar. Daarnaast kan het gebaar gemakkelijk genoteerd worden om het te kunnen onthouden.

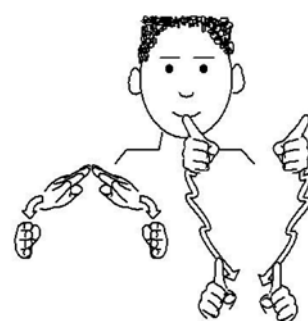
Op de Belgische dovenschool in Kasterlinden, waar kinderen SignWriting leren, merken de leerkrachten op dat de gebarentaal daar voor zowel ouders als kinderen een hogere status kreeg. Wellicht nog een reden om toch tijd, moeite en energie te investeren in het leren beheersen van een schriftsysteem voor onderwijsdoel-einden. ■

NOOT
*Pirahã en de taal van de Mosuo zijn twee van de ongeveer vierduizend talen die geen geschreven vorm kennen.

LITERATUUR
Miller, C. (2010). Some reflections on the need for a common sign notation. *Sign Language & Linguistics*, 4(1/2), 11–28.
Prillwitz, S., Leven, R., Zienert, H., Hanke, T., & Henning, J. (1989). *HamNoSys version 2.0: Hamburg notation system for sign languages – An introductory guide*. Hamburg: Signum.
Stokoe, W. C., Casterline, D., & Croneberg, C. (1965). *A dictionary of American Sign Language on linguistic principles*. Silver Spring, MD: Linstok Press.
Schermer, G. M., Harder, R., & Bos, H. (1988). *Handen uit de mouwen: Gebaren uit de Nederlandse Gebarentaal in kaart gebracht*. Amsterdam/Utrecht: NSDSK/Dovenraad.
Zwitserlood, I. (2010). Verlos ons van de glos. *Levende Talen Magazine*, 97(7), 40–41.

Figuur 1. Waar werk jij?

Figuur 2. Naast de boom staat een huis

Darline Clark Gunsauls signs Goldilocks in ASL	SignWriting Printing	SignWriting Shorthand	Stokoe Notation	HamNoSys Notation	KOMVA
14 bear					

Figuur 4. Het gebaar BEER in verschillende notatiesystemen (bron: <www.signwriting.org>, notatie KOMVA door auteur)